

РАЗДЕЛ VIII

НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ КОДЫ Ё ЛІТАРАТУРЫ

Н.В. Гаўрош, Н.М. Нямковіч (Мінск, Беларусь)

МАРАЛЬНЫЯ ЭТАЛОНЫ Ё БЕЛАРУСКАЙ АФАРЫСТЫЦЫ

У афарызмах заклочаны найвялікшыя агульначалавечыя каштоўнасці – філасофія і мудрасць жыцця цэлага народа і асобнага чалавека, яго этычныя і эстэтычныя прынцыпы, духоўнасць, культура, традыцыі, якія падаюцца як асноўныя жыццёвыя формулы і як дамінантныя вартасці. У артыкуле разглядаюцца афарызмы як своеасаблівыя арыенціры, маральныя эталоны, што даюць магчымасць убачыць адметнасць менталітэту, культуры цэлага народа, нацыі.

Ключавыя словы: афарыстычныя выслоўі, афарызм, афарызацыя тэксту, маральныя эталоны, менталітэт нацыі, нацыянальная афарыстыка.

Духоўная культура любога этнасу фіксуе не толькі здабыткі гісторыі, літаратуры, мастацтва, а і фарміруе нацыянальную еднасць іх носьбітаў. Калі гаварыць пра мову як своеасаблівую форму выражэння нацыянальнай еднасці, то найперш гэта праявіцца ў лексіцы, фразеалогіі, парэміялогіі. Асмелімся дадаць – і ў афарыстыцы. Афарызмы (афарыстычныя выслоўі) адметныя не толькі закладзеным у іх змесце вопытам пакаленняў, мудрасцю і сілай духу чалавека, яго маральнымі і эстэтычнымі ідэаламі, а і той дакладнай і своеасаблівай характарыстыкай з’яў рэчаіснасці, людзей, іх характараў, схільнасцей, вызначэннем і ацэнкай разнастайных узаемаадносін у грамадстве. Такія моўныя формулы вызначаюцца глыбінёй свайго зместу. Гэта, як правіла, тэксты-павучанні, тэксты-высновы, тэксты-філасафізмы, тэксты-рэцэпты.

Менавіта нацыянальная прыналежнасць накладвае свой адбітак на псіхалагічныя асаблівасці індывіда, і з гэтым нельга не лічыцца. Прадстаўнік той ці іншай нацыянальнай еднасці схільны мысліць, адчуваць, дзейнічаць так, як яму падказваюць нацыянальныя традыцыі, нормы і правілы паводзін, што зафіксавана ў парэміях, казках, песнях, а таксама ў афарызмах.

Як вядома, асноўнымі крытэрыямі маральнай ацэнкі чалавека з’яўляюцца яго адносіны да працы – першаасновы жыцця. На Беларусі спрадвеку шанавалі добрых работнікаў, умельцаў і неадабральна адносіліся да гультаяў, нядбайнікаў. Пра гэта шматлікія беларускія афарыстычныя выслоўі айчынных пісьменнікаў: *Але раз ты наважыў дзела, ідзі станоўча, роўна, смела, ідзі, назад не аглядайся і на другіх не накладайся* (Я. Колас); *Без мазаля чалавека спрадвеку не лічаць у нас, не завуць*

чалавекам (М. Рудкоўскі); Жыві, шукай, усё рабі як след, каб на Радзіме твай свяціўся след (С. Грахоўскі); І, дзе б ні працавалі вы, лобому кідаецца ў вочы, як крэчка цяжкавагавы, а паражняк – заўжды ляскача (А. Грачанікаў); Каб чалавек душы не страціў – ёсць педагогіка адна: вучыць любові і пашане да хлеба труднага ў жыцці (Н. Гілевіч); Я па тым цаню суседа, як наклёпана каса (Я. Янішчыц); Addзьячыць поле табе, addзьячыць, addасць гарою калосны дар, яму вось толькі адчуць і ўбачыць, што ты не гасць тут, а гаспадар! (А. Жамойцін); Дзень, што пражыты без працы ахвярнай, знікне таксама ў шумлівасці марнай (А. Зарышкі). То – не рукі, якім працаваць не карціць, то – не сэрца, што век ні на кім не баліць (М. Танк).

Як бачым, беларускія афарыстычныя выслоўі – за абавязковую добрасумленную і разумную працу і адпаведных працаўнікоў.

Беларусы заўсёды паважалі продкаў, ведалі свой радавод, шанавалі традыцыі сям’і, без чаго цяжак адчуць, зразумець паняцце *Радзіма*. А без Радзімы як асноўнай духоўнай каштоўнасці, без ачування сябе неад’емнай часцінкай гэтага роднага ўнутраны свет асобы ператварыўся б у калейдаскапічны набор разрозненых якасцей, каштоўнасцей. Такое разуменне выразна бачыцца ва ўсёй беларускай культуры, у тым ліку і ў афарыстыцы: *Але для ўсіх нязменны зхапавет – не толькі род цябе ў жыцці ўзвышае, найперш ты сам узвысіць род павінен (С. Законнікаў); Падчас і па чужых краях журуся, а хопіць і куточка Беларусі, каб цэлы век свой да яе ісці (Н. Мацяш); Без радзімы народа няма, без народа няма Радзімы (Р. Барадулін); Відаць, няма бальчэй пакут, чым шкадаваць да скону, што не вярнуцца ў матчын кут, хоць позна, ды з паклонам (С. Законнікаў); А мне мой кут – навечна Мекка, ды і Галгофа разам з тым (П. Броўка); Мы як дубы, нас можна знішчыць грамам, але з зямлі нас роднай не скрануць (Л. Геніюш).*

Родная мова – паняцце вечнае. І натуральна, што яно знайшло своеасаблівае выражэнне, адлюстраванне ў афарыстычных выслоўях і ў творах беларускіх пісьменнікаў нашага складанага часу. Дарэчы, паняцце *родная мова* асацыятыўна становіцца поруч з паняццямі *Радзіма*, *бацька і маці*: *Бацька, і маці, і родная мова, узятая к славе амаль з небыцця пазтаў натхнёным і велічным словам, для беларусаў – пытанне жыцця (Л. Геніюш); Долі інакшай не трэба зямной, сэрца лагоднее ад суцяшэння: родная мова ступала за мной ад калыханкі да галашэння (Р. Барадулін); Страціў слова, страціў спадчыннае слова – штосьці страціў у душы абавязкова (Н. Гілевіч); Кожны народ мае хаця б адзін геніяльны твор, і гэты твор – мова (А. Разанаў); Культура нацыі без культуры роднай мовы – нонсенс, бясэнсіца (Н. Гілевіч); Душа становіцца безабароннай – душа без голасу зямлі сваёй (А. Разанаў); Родны край і праз вякі пазнаю па песні*

матчынай (Н. Гілевіч).

Беларусы – патрыёты свайго краю, прычым патрыятызм іх адметны, не кідкі. Мы не прывучаны класці руку на сэрца, калі чуем гімн сваёй краіны, мы не клянёмся прылюдна ў адданасці і любові да сваёй Радзімы. Для нас родны кут – гэта рай і пекла, гэта шчасце і гора, гэта жыццё і смерць: *Як жыць – дык жыць для Беларусі, а без яе – зусім не жыць* (Л. Геніюш); *О Беларусь! Ты – сэрца і душа, нутра зямлі багаты клунак* (Я. Колас). *Скупая зямля маёй Беларусі не раджала рабоў і не мела рабоў* (У. Караткевіч); *Вечарамі на чужых узгорках, дзе чужыя кветкі між травы, як нам не хапае родных зорак і салодкіх ветраў баравых* (Г. Бураўкін).

Неаддзельная ад радзімы маці, якая дае жыццё, вучыць мудрасці яго пазнання. Яна – крыніца ўсяго святога, аснова духоўнага і маральнага існавання чалавека. Афарызмы пра маці ёмка, лаканічныя, але глыбока філасофскія: *Голас незнаёмага можа здзівіць, голас друга – на хвіліну спыніць, голас любай – сагрэць сонцам лета, голас маці – вярнуць з таго свету* (М. Танк); *Мне слова матчына не ў лішак... Бязроднасць гневіць камані* (В. Аколава); *Жаночае сэрца робіцца вялікім, як свет, калі яно чуе боль знявечанага дзіцяці* (К. Чорны); *Бацькоўская хата без маці – што грудзі жывыя без сэрца* (М. Рудкоўскі).

Дзяцінства задае тон далейшаму жыццю чалавека. І якім будзе гэтае жыццё, у многім залежыць ад бацькоў – самых дарагіх і самых блізкіх людзей. Цесная павязь пакаленняў, падтрымка роду дапамагае стаць на крыло, быць чалавекам. Гэтая думка выразна прасочваецца ў наступных выслоўях: *Вялікія людзі нашчадкам у генах заўжды завяшчалі любоў* (Е. Лось); *Ды патрэбна наступніку, каб сумленнем не слеп, нібы воку сляза, ачышчальная памяць* (С. Законнікаў); *Бацькі з магіл цяплом дыхнулі, каб дзецям жыць лягчэй было* (У. Караткевіч); *Ад дзетак слава бацькі не ўцячэ* (Н. Гілевіч).

Мудрыя, назіральныя, унікальныя знаўцы жыцця, беларусы перадаюць свету свае высновы – акрэсленні – парады праз афарызмы: *Ад здрадлівага – сэрцам адыдзі, ад цыніка – свой смутак уратаўвай, зайздрослівага шчодро не віні, – жыві праўдзіва – усяго і толькі...* (В. Аколава); *Адны жабракі могуць праз усё жыццё толькі браць* (М. Багдановіч); *Багаты духам той, хто дорыць многа, убогі – хто не дорыць, а бярэ* (А. Звонак); *Балючай раны не дражні, мудрым будзь, ды не мудруйся* (К. Кірэнка). *Бойся спазніцца з харошым учынкам: тонка прадзецца жыццёвая ніць* (Н. Мацяш); *Будзь смелым, як вецер, як воля сама! Знай, смелых не чэпе ні крыўда, ні цьма! І Вучыся, нябожжа, вучэнне паможжа змагацца з нядоляй, няволяй* (Я. Купала); *Вачыма неба мерай, але зямлёй жыві – і радасная вера народзіцца ў крыві* (С. Законнікаў); *Глядзі людзей, ідзі з людзьмі – чалавекам будзеш* (Ф. Янкоўскі); *Глядзіце зверху ўніз на травы ці на ваду, не на людзей*

(П. Панчанка); *Знітаваны гэты свет саюзам ястраба і клеткі* (А. Разанаў); *Калі ўсё добра – то патрэбна шмат, калі ўсё кепска – то нішто не міла* (Е. Лось); *Сцеражыце ж годнасць чалавечую. Як жыццё, яна ў нас – адна* (Л. Геніюш).

Афарызмы настойліва рэкамендуюць пачынаць выхаванне дзяцей з самага ранняга ўзросту: *Вучы дзяцей яшчэ з пялёнак: каб не скаціцца пад адхон – хай з курганоў тваіх зялёных бяруць у заўтрае разгон* (Н. Гілевіч); *Сям'я ўратаваная – і ўратаваны народ* (Л. Рублеўская); *Гадуюцца дзеці ў любові – ратуецца вечнасць* (Л. Рублеўская).

Падтрымліваючы разуменне месца і ролі маладога пакалення, беларуская афарыстыка сцвярджае: *А будучыня парасткам належыць, бо на дубах былых растуць яны* (У. Караткевіч); *Дзеці – радасць і прыгажосць усіх народаў свету* (Я. Брыль); *З учынкаў маладосці і старасць у людзей* (В. Аколава); *Трэба вучыцца жыць у дзяцей і яшчэ – у выдатных людзей. А гэтыя людзі – вялікія дзеці ў звычайным дарослым свеце... Словам, вучыцца трэба ў дзяцей* (А. Вяцінскі); *Самая вялікая хлусня – гэта хлусня маленькаму чалавеку* (А. Макаёнак).

Нацыянальныя афарызмы даюць магчымасць вывучаць менталітэт, культуру, педагогіку пэўнага народа. Якімі – з афарызмаў – бачацца беларусы? Гэта, найперш, людзі чулыя, спагадлівыя, з пачуццём уласнай годнасці: *А вось чуласць, чалавечнасць – ім дарога проста ў вечнасць – больш за ўсё нам даражэй* (Я. Колас); *А душа наша – уся са спагады* (Я. Сіпакоў); *Без дабрыві мы не людзі, а голыя дрэвы* (Г. Марчук); *Без чалавечнасці не будзе вечнасці* (П. Панчанка); *І гонар свой – не трэба нам благага. і звычай свой па-людску жыць з людзьмі. дабро сваё, не трэба нам чужога. і будзе ўсё, бо з працавітых мы* (Л. Геніюш); *Ведаем, жывём занадта мала, каб напрыканцы не шкадаваць, што не ўсё, чым доля нас вітала, з годнасцю мы ўмелі адвітаць* (Н. Мацяш); *Апынуса калі сярод чорных варон, – я памру, ды не буду па-іхняму каркаць* (Я. Янішчыц).

Беларусы – змагары, героі. Іх мужнасці, моцы духу, трывучасці трэба вучыцца: *Але Муж – не той, хто не знаў батагоў, а той, хто пад імі маўчаў* (У. Караткевіч); *А нам стаяць, не гнуцца, як трыццё, бо лёс славян і лёс майго народа – нялёгкае і гордае жыццё* (У. Караткевіч); *Для смелых людзей няма бездарожжа* (Я. Колас); *Хто мужны, хто смелы, хто дужы, хто цэлем працят залатым, над тым неўладарныя сюжосы, і лёс неўладарны над тым* (У. Жылка); *І перамог няма без паражэння, без неспакою цішы не знайсці; і Гасподзь схіляецца да ўсіх, ды духам ніцых ён не чуе* (Н. Мацяш). *Навошта пра фальш мы праўдзіва гаворым?* (В. Аколава).

І, урэшце, у афарызмах акрэсліваецца крэда нашай нацыі: *Быць людзьмі, не толькі імі звацца* (Л. Геніюш).

Афарызм ствараецца ў пэўным часе, а сам ён пазачасавы, надчасавы: тое,

што ў ім закладзена, прэтэндуе на вечнасць, бо ў афарызмах заключаны найвялікшыя агульначалавечыя каштоўнасці – філасофія і мудрасць жыцця цэлага народа і асобнага чалавека, яго этычныя і эстэтычныя прынцыпы, духоўнасць, культура, традыцыі. Наяўнасць жыццёвага ідэалу – гэта духоўны набытак кожнага чалавека, які ўсведамляе сябе чалавекам, які мае светлую душу. І чым актыўней развівалася чалавецтва, тым больш дасканалым становіўся ідэал, вызвалючыся ад улады прыродных інстынктаў, ад матэрыяльнай абмежаванасці імкненняў, тым мацней захапляла людзей мара пра свой унутраны, духоўны свет. Так, духоўнасць народа, маральныя якасці чалавека – у наступных беларускіх афарызмах: *Духоўнасць – святая жывымі* (В. Аколава); *Душа – са споведзяў, а не з пракляцяў* (В. Аколава); *Душой злачынна немай быць, як свет турбот такі вялікі* (Н. Мацяш); *Душою не крыві, бо чалавечы век усё ж кароткі, і водгуллем у кожнага ў крыві азвацца могуць прашчурны і продкі; І кожнага ў свеце дарога вядзе да апошняй вярсты, таму не шкадуў ні для кога сваёй даброты; Калі ты камусьці хоць трошкі патрэбен, дык хочацца шчодро і радасна жыць; Калі ты усё спазнаў на поўнай меры і не паспеў душою ачарсцвець, не бойся, што баліць часамі сэрца, – яно ж таму і сэрца, каб балець; Лепш быць сляпым або бязногім, чым мець халодную душу; Найцяжэй судзіць сябе самога, чым у другога плямінку знайсці; Патрабуе чыстае сумленне быць неабходным хоць малым звяном паміж сваім і новым пакаленнем; Чалавек павінен чалавеку радасці прыносіць кожны дзень; Пакінь адну пасаду – быць Чалавекам на зямлі* (С. Грахоўскі); *О, боязь за другога чалавека! Адна ты робіш чалавека з нас* (Н. Мацяш); *Дрэннаму – не пакарыцца. Добрае не праяваць. З дробнай хлуснёй не мірыцца, з буйнай хлуснёй ваявай* (П. Панчамнка). *Зусім не хістаюцца слупы, асабліва – глыбока ўкапаныя* (Я.Брыль). *Мудрасць прылятае, яна, як насенне дуба, ляціць і ўкараняецца ўжо на вечнасць* (Л. Геніюш); *Шануй душу сваю, народзе, і ўласнай памяці не траць, каб у нязведанай дарозе ахвярай хуткасці не стаць!* (Н. Гілевіч).

Жыццё чалавека, цэлага народа, нацыі – не пасіўнае існаванне, а актыўны працэс, творчае гарэнне. Жыццё – ужо само па сабе найвялікшы дар, які трэба берагчы, якім трэба даражыць. Менавіта гэтая думка – у наступных афарыстычных выслоўях: *Жыву, не трацячы надзей, бо веру ў дабро людзей* (С. Грахоўскі); *Жыццё заўжды – іспыт на мужнасць. Яго ж не возьмеш напракат* (Н. Мацяш); *Жыццё – неаплатны і спадчынны доўг* (М. Танк); *Жыццё пражыць – не поле перайсці, а трэба і жыццё прайсці, як поле, і хоць адным зярняткам узысці, а бур'яном не зарасці ніколі* (С. Грахоўскі); *Жыццё – то ўзвышша, то правал* (Р. Баравікова); *Чалавек памірае, калі страчвае здольнасць здзіўляцца і захапляцца Жыццём* (М. Танк); *Гэта – мудрая тайна Жыцця – жыць аддана, да забыцця*

(С. Грахоўскі); *Даецца толькі тым жывучасць, хто годны ў муках сцвердзіць сваё “я”* (Н. Мацяш).

Беларусы-афарысты, ствараючы выслоўі, найперш рэпрэзентуюць свае этнаназіранні, этнааэцкі, этнамеркі, этнаўзоры і арыентуюцца на разуменне іх найперш беларусамі. Аднак усякае прыватнае ўтрымлівае ў сабе і элементы агульнага, канкрэтнае – элементы абстрактнага, таму афарыстычныя выслоўі – нягледзячы на сваю ўніверсальнасць – даволі часта падказваюць, якому народу яны належыць. Прыгадаем: *Навошта каласы, калі няма васількоў?* (М. Багдановіч); *Міхал лічыў Нявіж Парыжам* (Я. Колас), *Штосьці з намі не так, калі нават буслы не вярнуліся гэтай вясной* (Н. Маеўская); *Не мыляйце, хлопцы, з баразёнкі! Сур’эзна трэба плугам кіраваць!* (Л. Геніюш); *Беларусу і ў Парыжы сняцца белізна бяроз і сосен медзь* (П. Панчанка); *Калі за Беларусь дадаць жыццё святыя клічуць – буду не старонні* (Н. Гілевіч); *Мне бацькаўшчынай цэлы свет, ад родных ніў не адварнуўся... Адно ... не збыў яшчэ ўсіх бед: мне сняцца сны аб Беларусі!* (Я. Купала); *Пакідайце, і буслу і чайцы больш вады і неба на душу* (П. Панчанка). Нацыянальныя рэаліі, сімвалы падказваюць, што гэта наша, роднае. Афарыстычныя выслоўі нашы – беларускія – па месцы нараджэння, мудрасць жа, заключаная ў іх, сусветная.

У сціслых і яркіх афарыстычных тэкстах беларускіх пісьменнікаў, як бачым, матэрыялізуецца філасофія жыцця, апраўданне чалавечай прысутнасці на зямлі, абгрунтаванне сэнсу існавання аднаго і ўсіх, духоўная хартыя народа, яго дакумент на нацыянальную самабытнасць і несмяротнасць.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Гаўрош Н.В.* Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / *Н.В. Гаўрош, Н.М. Нямковіч.* Мінск: Выш. шк., 2012. 638 с.
2. *Янкоўскі Ф.М.* Крылатыя словы і афарызмы: з беларускіх літаратурных крыніц. Мінск : Выд-ва АН БССР, 1960. 135 с.

Е.В. Гранкина (Минск, Беларусь)

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ПРОБЛЕМ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ ТОНИ МОРРИСОН

В статье выявляются особенности художественного осмысления составляющих компонентов этнической, национально-культурной идентичности одной из самых известных афроамериканских писательниц современности, лауреата Нобелевской премии по литературе Тони Моррисон. Материалом для исследования послужили ее романы «Самые голубые глаза», «Песнь Соломона», «Возлюбленная», «Жалость»,